

Америка у југословенским путописима. Поглед кроз Гвоздену завесу

Апстракт: *Раг је посвећен анализи путописа о Америци, насталих у Југославији током Хладној раија. Уз стандардне жанровске вредности, ти путописи показују и специфичности југословенској социјалистичкој друштва, те најзначајније промене у њему. Идеолошки лимити су, нарочито у почетку, знатно утицали на ауторе, али су с временом они одлазили у груи план, па се слика Америке у југословенским путописима мењала у позитивном правцу. На почетку Хладној раија то је била скоро олојена слика идеолошкој нејријашеља, да би се касније преобратила у слику јаринера у јоларизованом свету, с минималним идеолошким јолазишима или и без њих.*

Путовања и путописи дуго су предмет академских расправа, а последњих година објављено је више значајних књижевнотеоријских, историографских и антрополошких дела која се баве том проблематиком.¹ Путопис је књижевна врста у којој аутор износи своје утиске о пределима кроз које путује, али је његов значај преваходно у томе што не представља само пуко набрајање виђеног, већ показује и ауторове уметничке склоности, најразличитија интересовања, став према животу, укус и одређену културу.² Зато је путопис, и за обичне читаоце, а посебно за историчаре, много више од сведочанства о утисцима аутора; он је, наиме, и сведочанство о социјалним, политичким, идеолошким, па и економским токовима у времену у коме настаје, те је добра основа за сагледавање слике сопственог света и епохе која израња из слике „Другог“. Сваки добар путопис је, у том погледу, и прича о тачки из које је путописац кренуо на путовање, а не само о пределима кроз које је путовао.

¹ Занимљиво је да су предмет истраживања у тим делима углавном били путописи са Запада, као полазишта за грађење слика Оријента, Балкана и Источне Европе (опширније у Е. Said, *Orientalizam*, Beograd 2000, L. Wolf, *Inventing Eastern Europe*, Stanford 1994, M. Todorova, *Imaginary Balkan*, Beograd 1999, V. Golsvordi, *Izmišljanje Ruritaniје*, Beograd 2000.). На потребу да се сагледа конструисање слике Запада кроз путописе аутора са Истока указала је проф. Wendy Bracewell са School of Slavonic and East European Studies, где од 2005. води пројекат *East Looks West: East European Travel Writing on Europe* (опширније о пројекту: www.ssees.ac.uk/eastwest.htm).

² *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Zagreb 1969, V, 338.

Родоначелник тог жанра у српској књижевности је Љубомир Ненадовић, са својим делима *Писма из Грајсфелда* и *Писма из Швајцарске*, насталим 1852. године. Неки елементи путописа јављају се, наравно, и у свету и код нас, знатно раније, најчешће у еповима и пикарским романима, а у нашем случају у народној поезији.³ Својеврсно златно доба српске путописне прозе је 20. век, тачније међуратно раздобље, у коме су своја виђења „Другог“ давали Милош Црњански, Растко Петровић, Јован Дучић, Исидора Секулић, Станислав Винавер, Иво Андрић и Григорије Божовић. У другој половини 20. века, понајвише захваљујући повољнијим могућностима за путовања, број путописа је знатно порастао, уз неизбежне осцилације у квалитету. Тада тим начином писања почињу да се, поред професионалних писаца, баве и аутори чији животни позив није књижевност.⁴ Повећано занимање за путописе учинило их је тада чак комерцијалним, па су, у облику путописне репортаже, постали редовна рубрика у многим новинама, знатно ширећи круг читалаца и поштовалаца.⁵

Као књижевни жанр, путописи су неупоредиво више од других жанрова подложни разним, а често и снажним ванкњижевним утицајима – политичким, идеолошким или културолошким. У нашим условима, најдрастичније у социјалистичком раздобљу, али и у другим раздобљима, спољни (политички, историјски, економски) догађаји често су имали пресудан значај за интересовање путописаца и за њихову „приповедачку“ позицију, па су зато у многим нашим путописима судбине описиваних појединаца и слике појединих држава и народа понекад смештане у одређене (пожељне) политичке оквире, на штету истине. Ма колико да се путописац трудио да избегне политичко или идеолошко декларисање у свом делу, ипак је донекле такво одређење било неминовно.⁶

Подела света на два блока током Хладног рата, у коме је Југославија имала посебну улогу, одразила се и на путописну прозу, стварајући јој услове да излази из својих традиционалних оквира и да, зависно од талента и намера путописца, обилује „редовима између редова“, алузијама и сличним, до тада у том жанру ретко коришћеним, могућностима писања и приповедања. У хладноратовским деценијама у којима су настајали (1945–1989), путописи о Америци⁷ пружали су, наиме, ширем кругу људи поглед на ту земљу кроз Гвоздену заве-

³ *Речник књижевних термина*, Београд 1985, 623–624.

⁴ С. Радоњић, *Речник српске путописне прозе*, Београд 1995, 216–217.

⁵ Од педесетих година, у Југославији су били чести путописи у недељним часописима, и најчешће су објављивани као фелтони.

⁶ С. Пековић, „Путопис – условљеност жанра“, у: *Књижа о путопису* (ур. С. Пековић), Београд 2001, 11.

⁷ Путописи су у већини библиотечких фондова делимично обрађени, тако да је било немогуће утврдити тачан број путописа из Америке. На основу увида у фондове Народне и Универзитетске библиотеке, на располагању нам је било 20 путописа који се баве Америком, и они пружају јасну слику о југословенском виђењу Америке током Хладног рата.

су, дакле, поглед који је у неку руку био привилегија, па и својеврсна авантура, и аутори су о томе, свакако, водили рачуна. Пишући о америчким пределима, градовима, приликама и људима, они су својим читаоцима, често експлицитно, омогућавали и да боље разумеју односе између Југославије и Америке, обележене многим и упечатљивим менама. Од краја Другог светског рата до краја Хладног рата Америка је била ратни савезник Југославије, идеолошки непријатељ, а потом, после разлаза Југославије и СССР-а, и њен стратешки партнер. У тој последњој и углавном узлазној фази она је, као економска и политичка велесила, постала свеprisутна у различитим деловима југословенског живота, понекад и понегде и без минималне критичке дистанце. У таквој ситуацији погледу на Америку и размишљање и писање о њој јесу били начин посматрања и доживљавања „Другог“, али су још више били начин креирања сопственог идентитета и извор драгоцених информација за утврђивање и разумевање места Југославије у оштро поларизованом свету.

Путовања у иностранство, посебно на Запад, из земаља „иза Гвоздене завесе“, па и из Југославије, била су на почетку Хладног рата ретка и доступна само најпривилегованијим слојевима друштва и појединцима оданим комунистичкој власти. Пасоши су тада издавани уз детаљне политичке и полицијске провере и власници су, вративши се с пута, морали да их враћају државним службама. Одмах после окончања Другог светског рата, у Западну Европу и у Америку могли су да путују једино политичари, дипломате и поједини новинари. После сукоба са Стаљином, од средине педесетих, „привилеговани“ постају и уметници, спортисти и стипендисти.⁸ Први отворени знаци либерализације јавили су се почетком шездесетих година прошлог века: 1961. укинута су улазно-излазне визе за Југословене и смањен је број докумената потребних за прелазак границе.⁹ С временом, захваљујући тој либерализацији, слободна путовања у иностранство постала су доступна свима, те се крајем тога доба библиографија путописа из Америке знатно увећала.

Отворене границе ипак нису „направиле“ путописце од огромне већине оних који су их прелазили, што показује социо-професионална структура аутора путописа о Америци; они су углавном били из привилегованих слојева, из редова књижевника¹⁰ и новинара¹¹, међу којима је било и доста стипендиста.¹² Од привилегованости с политичким предзнацима тада је знатно била важнија

⁸ П. Марковић, *Београд између Истјека и Зајача 1948–1965*, Београд 1996, 241.

⁹ Исто, 253.

¹⁰ Љубо Бабић, Јосип Бадалић, Владимир Булатовић Виб, Мома Димић, Фадил Хаџић, Момо Капор, Твртко Куленовић, Иван Кушан, Маријан Матковић, Радивој Шатјгинац, Александар Тишма

¹¹ Јуриј Густинчић, Слободан Нешовић, Триво Золак

¹² Слободан Нешовић, Александар Тишма, Божица Јелушић

економска привилегованост, па је и то разлог што су места на списковима путописаца била „резервисана“ углавном за пробране. Податак из 1960. године показује да је приватним лицима, односно „обичним путницима“, било дозвољено да из Југославије изнесу само 30 долара,¹³ дакле новчани износ недољан за подмиривање већих трошкова боравка у иностранству. Ослобођени тог ограничења, „привилеговани“ су, захваљујући свом занимању, политичком положају, дневницама или стипендијама, могли да проведу дуже време у некој земљи и да је на тај начин боље упознају и вишеслојније доживе. Но, и поред тога, међу ауторима путописа из Америке нашао се, вероватно захваљујући либерализацији путовања, и један, рекло би се, „аутентични“ путник – Ратко А. Леро.¹⁴ У белешци на корицама књиге *Америком уздуж и њојреко*, он је себе штуро представио као човека који је с тринаест година дошао из Херцеговине у Београд, где је радио као шегрт у трговини, а о својим литерарним интересовањима написао је: „Још од малих ногу научио сам да сакупљам мудре изреке великих људи као и да читам разне књиге и песмице.“ Лекторка Лерове путописне прозе професорка Роксанда Димовић о Леру је навела „да у његовој родној Херцеговини људи одвајкада имају дар за лако и течно казивање, што и овог аутора посебно карактерише, те се његов Путопис чита са највећим задовољством“. Мада нема података како је један „обични“ путник и туриста успео да се нађе међу путописцима попут Дедијера, Тишме, Димића, Куленовића... и да постигне завидан успех (књига *Америком уздуж и њојреко* доживела је два издања – 1983 и 1986), неке могуће „препоруче“ и за њега, и за његово дело наслућују се из текста лекторке Роксанде Димовић, штампаног на почетку Леровог рада: „Није без значаја ни то што аутор просто узгредно изражава и своју велику љубав према нашој земљи, Југославији, истичући њене лепоте и друге занимљивости“, те из рецензије Снежане Мишковић, која пише да ће „овај Путопис несумњиво бити прилог даљем развоју и учвршћењу пријатељства између САД и Југославије, а уједно ће допринети и истицању лепота и туристичке привлачности обеју земаља“.¹⁵ Својеврсни „случај“ путописца Ратка А. Лера ипак је само изузетак, јер су аутори путописа из Америке били углавном људи из система (писци, новинари, политичари), чија су остварења објављивана у моћним званичним (државним) издавачким кућама и уз одговарајућу медијску промоцију.

Међу могућим узорима за писање путописа о Америци у социјалистичким земљама сигурно су били *Приземна Америка* Иља и Петрова и циклус *Песме о Америци* Владимира Мајаковског, па се и од југословенских путописаца, ве-

¹³ П. Марковић, *Београд између Исиока и Зајага 1948–1965*, Београд 1996, 251.

¹⁴ У свом путопису *Америком уздуж и њојреко* Леро описује своја путовања по Америци – прво из 1964. године и дуго из 1984. године.

¹⁵ R. A. Lero, *Amerikom uzduž i popreko*, Beograd 1986, 3–4.

роватно, очекивало да Америку посматрају очима славних руских аутора. То је, међутим, изостало у драстичнијем облику и пре сукоба са СССР-ом, а после тог драматичног разлаза, у југословенским погледима на америчку стварност скоро да и није било искључивости и идеолошке оштрине.

Негативан став руских писаца о Америци после револуције инаугурисао је песник Владимир Мајаковски, још 1926. године, када су настали његов чувени циклус *Песме о Америци* (22 песме) и огледи о Америци (*Моје откриће Америке* и *Америчко којешта*), инспирисани боравком на том континенту годину дана раније.¹⁶ Нема сумње да је Америка опчинила Мајаковског, али он није заборавао да је агитатор своје земље и бескомпромисни критичар капитализма (*Усхићен сам / од Њујорка трага. / Али / кају / не њомичем с ока. / Ми, совјетии / имамо свој њонос: / на буржује / лгедамо с висока.*)¹⁷ Као и већина руских писаца, и Мајаковски је настојао да истакне оно што је у Америци лоше, реакционарно, покварено, а да прећути оно што је добро, напредно, прогресивно. Инсистирао је на најнегативнијим цртама америчког менталитета и начина живота, али и на свим стварним или измишљеним слабостима у америчком друштвено-економском систему и у америчкој политици, наглашавајући предности совјетских домета и искустава (*Њујорк нема њлана. Он не изражава никакву идеју, његов индустријализам – резултат је случајности, док ће наш индустријализам у Русији бити дјело умјешности маса.*)¹⁸

Уз Владимира Мајаковског, који им је очигледно био узор, најчувенији совјетски путопис о Америци, *Приземна Америка*, написали су Иљф и Петров, иначе аутори више хумористичких дела (*Дванаест сићовица, Златно шеле, Како се стварао Робинсон...*). Они су у Америци боравили 1935. године и за два месеца обишли 25 држава и неколико стотина градова. У свом путопису навели су да их за цијело вријеме њујорковања није оставила мисао на *Совјетски Савез*. ... *Треба погледаћи капиталистички свијет, како би се њоново могао оцијенићи свијет социјализма. Све њпредности социјалистичкој уређења нашеј животи, које човек улијед дневној дошцаја и не њримјећује, из удаљености изгледају особито значајно. ... Ми смо цијело вријеме њоворили о Совјетском Савезу, њравили усѡредбе и њѡређења.*¹⁹ Пишући о „Другом“, и они су, што је типично за многе путописце, писали о „Себи“.²⁰ Негативну слику Америке Иљф и Петров

¹⁶ Те године, Мајаковски је три месеца провео у Њујорку, а потом у највећим градовима источних америчких држава.

¹⁷ В. Polić, *Poetika i politika Vladimira Majakovskog. Utopija, distopija, antiutopija*, Zagreb 1988, 145–147.

¹⁸ Исто, 148.

¹⁹ Иљф и Петров, *Prizemna Amerika*, Titograd, Novi Sad, 1964, 398–399.

²⁰ „Она [Америка] је у сѡнању сада, данас, нахранићи милијарду људи, а не може нахранићи својих сѡо двадесет милијуна. Она има све оно што би могло да ѡружи људима миран животи, а

су у свом путопису градили и у бизарним детаљима²¹, а када су и изражавали дивљење према неким америчким вредностима, ти хумористи у улози путописаца наглашавали су тешке социјалне моменте којима су изложени поједини Американци, да би на тај начин уздизали социјалистичко уређење своје земље, на штету америчког, капиталистичког.²² Творци Остапа Бендера у питање су довели и америчку демократију (*писали смо о америчкој демократији, која заправо не даје човјеку никаквих слобода и само маскира експлоатацију човјека по човјеку*)²³, а на крају су закључили: *Што се може рећи за Америку, која у исто вријеме ужасава, одушевљава, изазива жаљење и служи као примјер који је вриједан онашања, о земљи бојаној, сиромашној, талентираној, недаровитој? Можемо положити руку на срце и рећи истинито: интересантно је ову земљу проучити, али у њој не бисмо хитјели живјети.*²⁴

уређена је иако да се цијело становништво налази у неком немирном расположењу: незаослен се боји да више никада неће наћи посла, радник се боји да не изуби посао, фармер се боји неродице јер ће цијене порастити, бојанши се боје да ће им танистери оштети гјецу, танистери се боје да ће их послати на електричну станицу. Црнци се боје линчовања, пољитичари избора, човјек средње имовне стања боји се болести јер ће лијечници појабити сву уштеђевину, кућац се боји да ће доћи рекејаш и пуцајти у полице из мишраљеза. Темељ живошта Совјетској Савеза је комунистичка идеја. Ми имамо јачан циљ, према којем иде земља. Ето зашто смо ми, људи, у поредби према Америци – према средње имовне стања, већ многу мирнији и срећнији, него она – земља Морјана и Форда, двадесет и пет милијуна аутомобила, милијун и по километара идеалних цестја, земља хладне и топле воде, кућаонице и сервиса. Лозинку о техници, која рјешава све, постигао је Стаљин, истино је побједила идеја. ... Ми хитамо да достигнемо и преситнемо техничку Америку. Америка не зна шта ће с њом бити сутра. Ми знамо и можемо савршеном јачношћу рећи што ће бити с нама за десет година“ (Илј и Петров, *Prizemna Amerika*, Titograd, Novi Sad, 1964, 403–404)

²¹ Када, рецимо, пишу да су Њујорком ходали уским, смрдљивим улицама, и у низглед објективним размишљањима, када кажу да нисмо били ни разочарани, а ни усхићени Њујорком, већ најрошћив узбуђени његовом величином, бојаншћом и сиромашћом. За Чикаго су знали да има прљавих закуќака, али да се они налазе у самом центру града што нисмо очекивали. ... Неке сиромашне улице изгледају као након пошреса, разбијени пољови, порушени кровови, колибице од дасака, криво проведени водови, некаква томила зарђалој металној смећа, разбијених посуда и испрошених пошћлаша као и замазана гјеца у гроњцима. Холивуд, који је измамљивао одушевљење југословенских путописаца, за Илфа и Петрова је досадан, врашки досадан, а Лос Анђелос значи у прејеводу – Анђели. Да, што је праг анђела, упрљаних нафтом.

²² Уоште, Њујорк је знаменити по шоме што у њему има свеја. Тамо се моју наћи пресјавници свију нација, моју се добити сва мојућа јела и какавог хоћеће прегмећ – од извезене украјинске кошуље до кинеској шћашћи са шћрдим шћљком у облику руке којим се чешу по леђима, од руској кавијара и војке – до чилеанске јухе или шћалијанских макарона. Нема шће деликашесе на свећу коју не би мојао пружити Њујорк. Али све што шћеба шћлашћи доларима. А ми желимо да говоримо о пошћлачену већини Американца који моју шћлашћи само центима... (Илј и Петров, *Prizemna Amerika*, Titograd, Novi Sad, 1964, 34)

²³ Исто, 405.

²⁴ Исто, 406.

У путописима југословенских путописаца не само да нема видљивих трагова утицаја Владимира Мајаковског или Иљфа и Петрова, већ има, негде непосредно, негде посредно, и полемичких тонова са совјетским путописцима и њиховом виђењу америчке стварности. У томе је најупечатљивији и најдиректнији Јуриј Густинчић, аутор путописа *Вишеспрајна Америка*, рађеног на основу репортажа писаних 1969–1983, које је слао као стални дописник *Полиитике* из Њујорка. Уз објашњење да је наслов свом делу дао подстакнут насловом дела Иљфа и Петрова *Приземна Америка*, Јуриј Густинчић за совјетске писце каже да су у свом *прилажењу Америци били сјушавани извесном једносјраношћу за коју нису лично криви*.²⁵

Од такве другачије слике и од таквих ставова и погледа једино видно одуарају *Белешке из Америке* Владимира Дедијера, првог југословенског путописца о Америци у послератном добу. Књига *Белешке из Америке* објављена је већ 1945. године, а настала је током ауторовог тромесечног боравка у Америци у време заседања Генералне скупштине ОУН. Он сам је на почетку путописа навео да *ишући ове чланке, нисам имао намеру да дам књиу о Америци, већ једино желим да изнесем своје уииске по извесним проблемима те земље. За време мој иућа по Америци нарочио ме је занимао проблем слободе речи и стварања у штампи, филму и радију*.²⁶ Само у том, првом путопису о Америци, насталом у новом друштву и у новом систему, (пре)наглашена је „наша“ праведна борба, величани су амерички истомишљеници одани комунистичкој идеји и помињани домаћи издајници, који су, наравно, за сваку осуду. Код Дедијера се такође уочава, уз сталну негацију „капитализма и империјализма“ с идеолошких и дневнополитичких позиција, и снажна жеља да се укаже на недемократичност Америке анализом слободе америчке штампе: *Њујорк Тајмс је тенденциозно и лажно писао о првим годинама постојања Совјетској Савеза. ... Дошао сам до закључка да је борба народа Југославије истио иако необјективно приказана америчком народу. Њујорк Тајмс је највише учинио да се створи лејенда о Дражи Михаиловићу као 'хероју'*.²⁷ У оцени америчких медијских прилика, а преко њих и америчке реалности уопште, први послератни југословенски путописац из Америке изнео је и генералну оцену да *... америчка штампа није у рукама америчкој народа, већ финансијској кайишала, и то најиресивније групе финансијској кайишала, која сада злоупотребује пароле о слободи штампе за своје империјалистичке циљеве*.²⁸ Мада политички и идеолошки инструментализована, књига Владимира Дедијера *Белешке из Америке* ипак је значајна и изазовна за анализе, јер је прво виђење Америке из

²⁵ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Beograd 1985, 7–8.

²⁶ V. Dedijer, *Beleške iz Amerike*, Beograd 1945, 5.

²⁷ Исто, 40–41.

²⁸ Исто, 144.

угла југословенског идеолошког неистомишљеника, а ратног савезника. Она је, уз то, будући да је штампана већ крајем 1945. године, и репрезентативан пример књиге „дидактичког обележја“, књиге која грађанину у новом систему даје јасне „смернице“ за размишљање о идеолошки „Другом“. Ту и такву намену путописа *Белешке из Америке* добро је уочила и Клавдија Жухина, која је у *Полицици* објавила велики приказ књиге. Указујући на Дедијерова запажања, она је навела да нам он приказује ону ситраховићу снају, онај миновски апарати чији је циљ да формира појмове о животињим догађајима десетине милиона људи, да им помући вид и да преради њихову психологију у пошребном правцу, док је циљ америчке штампе исти, или врло сличан: Сви они имају скоро једну исту политичку линију – реакционарну, често отворено фашистичку. Извршање ствари, лаж, клевете – то су средства којима се користе на трговина у служби финансијској кинишала у његовом лову на обичној малој америчкој човека.²⁹ У „идеологизовању идеологизованог“, како би се најкраће могао означити приказ Клавдије Жухине, ауторку као да је водила парола „Америка и Енглеска биће земља пролетерска“, актуелна у време настанка Дедијеровог путописа, јер Жухина каже: Зајаварајући ову књију, ми осећамо пламену жељу да разбијемо твоздену завесу иза које живе десетине милиона људи у Америци, завесу сипушину између њих и истине. Ми видимо да постоје живе снаје које се боре, које не желе да се помире с тим да буду робови. И можемо већ наслућити дан када ће светлости истине стигнути до свих малих људи Америке. То ће бити велики, срећан дан за њих и за цео свет.³⁰

За разлику од Мајаковског и Иљфа и Петрова, те Владимира Дедијера, већина југословенских путописаца не крије позитиван однос према индустријској и техничкој развијености³¹ америчког друштва, али уз изрицање таквих позитивних оцена обично се, у истом параграфу, изричу и критички судови о том друштву, које је размишљиво, које се само вози и лежи и у похлепи стиче бојаштво.³² Чим се изрекне похвала, пожељна због разлаза са СССР, следи и њена релативизација, диктирана чињеницом да је Југославија ипак земља са комунистичком идеологијом и праксом. У тој својеврсној еквилибристици, Њујорк је, на пример, у једној реченици и ружан и привлачан, јер у њему осим прашице, задушне буке, шрке, лује, џомбасних коловоза, има и све како лежих смиренних кушака, прејасних музеја и галерија, изванредних забава, за свачије склоности и свачије новчанике.³³ Еквилибристика је већ виђена и код руских писаца. Мајаковски се диви Бруклинском мосту, али и истиче да управо с тог

²⁹ Књижевни преглед – *Белешке из Америке, Полицика*, 4. фебруар 1946. година

³⁰ Исто.

³¹ А. Тишма, *Drugde*, Београд 1969, 227.

³² Исто.

³³ S. Nežović, *Svitanja i sutoni*, Zagreb 1976, 235.

моста изврши самоубиство велики број незапослених америчких радника. Или, како је приметио Бранко Полић, аутор књиге о политиколошком у уметничком опусу Мајаковског: *Ако воли Њујорк у јесенске дане, онда ја обавезно мрзи њо недељама.*

Разрађени систем релативизовања критичких судова у југословенским путописима обухвата и теме које идентификују цивилизацијске разлике између Америке и Европе, дакле разлике које нису искључиво политичке и идеолошке. У жалу за европском доколицом, путописац је забележио да у Америци нема кафана у којима можеш уз шољу кафе и чашу воде проседети пола дана са пријатељем или сам, али се одмах исправио, па за европску доколицу додао да је производ не само штедрине већ и сиромаштва, не само људске блискости, већ и тескобе.³⁴ И цивилизацијски проблем самоће третира се на сличан начин. Тај проблем „начиње“ већ Владимир Дедијер 1945. године: у оним усидним бејтонским хелијама 'Валдорф Асторије' хоћела у Њујорку, у тој огромној зградурици с близу три хиљаде соба, у којој је живела чинчава једна наша варошица, у којима су становале хиљаде људи, а ипак се човек осећао сам, усамљен, као да се налази у некој усидници, а не у трагу с највећим бројем становника на свету.³⁵ Касније се тај проблем, као и већина других, релативизује: Самоћа је главна бољка Америке, бележи Александар Тишма, уз додатак да је то бољка можда и целој савременој човечанстви.³⁶ На проблем самоће и отуђености једина жена путописац Божица Јелушић гледа у свом путопису *Окрхак континента* са извесном дозом цинизма: ...имају ли Американци уопште друштвени живој, пријатеље? Свакако. Радним даном преко телефона, недељом у цркви.³⁷ И додаје: Не, сигурно је, ја никада не бих усидела у Америци. Разлој: више од усидења ја волим светијаност и живојно весеље, илији јоу of life!³⁸

Дивљење, с једне, или критика америчког начина живота, с друге стране, углавном су пласирани описивањем изобиља или уз помоћ бизарних детаља. У свим путописима се као лајт-мотив изражава усхићеност високоразвијеним технологијама (аутомобили, радио, облакодери...), али примат у технолошким „чудима“ заузима – фрижидер! Та задивљеност фрижидером је, нема сумње, последица недостатка робе широке потрошње у социјализму. Анкета с краја педесетих година двадесетог века, у којој су Београђани изражавали своје жеље везане за набавку електричних апарата, показује да је само 3% Београђана изјавило да „већ има фрижидер“, а 1959. купљено је 40.000 фрижидера, што је сматрано наглим скоком стандарда у односу на претходну годину, када је у

³⁴ А. Тишма, *Drugde*, Београд 1969, 189.

³⁵ V. Dediјer, *Beleške iz Amerike*, Београд 1945, 15.

³⁶ А. Тишма, *Drugde*, Београд 1969, 189.

³⁷ В. Јелушић, *Okrhak kontinenta*, Загреб 1988, 37.

³⁸ Исто.

Београду продато свега 15.000 фрижидера. Ипак, и наредних година фрижидер је даље држао прво место на листи жељених кућних апарата.³⁹ Одушевљење фрижидерима у југословенским путописима из Америке задржало се до краја осамдесетих, када ти кућни апарати у Југославији више нису били жељена и сањана имовина, али, овога пута, описи фрижидера напуњених заводљивим прехранбеним намирницама могу бити схваћени као последица задивљености обиљем потрошачког друштва: *Фрижидер у Америци, ако је икако моћућно, мора да буде велики. У неким кухињама, он ситиже тоштво до шаванице. Он има јуно одељења и уме да буде сложен. Избацује и раздробљени лед и воду хладну као лед, гржи месо смрзнуто као камен. ... Амерички фрижидер је, украјико, истовремено и најобичнији мајацин, да будемо шачнији, 'шијаж'. Фрижидер се ошвара често, јри чему нико не мисли на то да се сваким ошварањем повећава ушошреба струје неошходне да би се шемперашура јоново сјусшила. ... Фрижидер је у Америци и сувише велик, и сувише смрзнућ, и сувише најријан, и сувише често ошваран. Збој њега има сувише јојазних људи и сувише случајева инфаркша.*⁴⁰ И у величању несумњивог америчког изобиља понекад су коришћене релативизације, па тако један Херцеговац, емигрант, у једном од путописа каже: *Вешћи су Американци. Овђе шљива роди седамнаесћ јуша више нео у старом крају, али није шако слајка као наша...*⁴¹, чиме је америчком квантитету супротставио („супериорни“) југословенски квалитет.

Слика високог америчког стандарда је, уз честа навођења броја и врста аутомобила по просечној америчкој породици, употпуњавана и наглашавањем квантитета одређених кућних апарата, што се уочава већ на самом почетку писања путописа из Америке: *Радио је јродро у сваку кућу, у сваки аутомобил. Године 1944. било је 55 милиона радио-апарата у Америци. Осредња америчка кућа има по неколико радио-апарата. ... Причао ми је мој јријашељ Монро Стерн да њеова мајка има јри радио-апарата, један у сјавахој соби, грјуи у радној соби, а шрећи у кујни, ја ујушу ошвори сва шри, свршава кућни јосао, иде из собе у собу, ја шако не изјуби ниједну реч рецимо 'живојне драме Сшеле Далас'.*⁴²

Поред кућних апарата и технике, југословенски путописци су, не разликујући се много од путописаца из било ког дела света, често показивали одушевљеност облакодерима: *Гледао сам хиљаде људи који су куљали из ших усијаних чудовишћа. То су били њујорски бизнисмени са злајним ланцима јреко сшомака... Њихова лица била су ошсечна, скоро сурова, као јрофил облакодера*

³⁹ П. Марковић, *Београд између Иштока и Зајага 1948–1965*, Београд 1996, 315.

⁴⁰ Ј. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Београд 1985, 47–48.

⁴¹ В. Дедијер, *Белешке из Америке*, Београд 1945, 23.

⁴² Исто, 151.

из која су излазили.⁴³ Иако аутор, пишући о облакодерима у овом првом путопису о Америци, користи речи „чудовиште“ и „суровост“, дакле, речи с негативном конотацијом, одушевљеност нечим новим, великим и непознатим ипак је јасна у већини осталих путописа: *...они су први психоделични доживљај Америке, доживљај који помера односе у теби и твојој свеу... Они су увод у интентивнији и силовитији животи; не тврдим да је тај животи 'бољи' али знам да је обележје цивилизација у узлету.*⁴⁴ Размишљања о облакодерима, можда најтипичнијим елементима америчког пејзажа, ишла су, дакле, од негације („чудовишта“), преко дубоких размишљања о њима (*Очи посејшиоца ујрше су у висину иде врхови облакодера несјају у смоју. После извесној времена, учини му се да су облакодери највећа илузија савременој животи.*⁴⁵), до изражавања отвореног дивљења (*Сваки случајно бачени поглед на силетове бетона, челика и стакла у коме се оледају облаци, испуњава, пре свега, дивљењем.*)⁴⁶

Током готово целог трајања Хладног рата југословенски путописци су, и када су хтели да критикују Америку, ту критику најчешће сводили на зачуђеност пред појавама које су им биле стране. На дугачком списку бизарности, коришћених да би се америчкој стварности приступало и критички, једна од најчешће помињаних је однос Американаца према псима: *...Као и Енглези, Американци му посвећују геопажње који не заостаје за пажњом према деци. ... Кад ујине, над његовим гробом читају се молитве – оне исте које се читају над човековим гробом. ... Њујорчани изводе пса у шетњу и диве му се ледајући како прља улицу. Он је свети животиња, као индијска крава. У сваком случају, у америчким очима он ужива равноправност.*⁴⁷ Зачуђеност над том појавом показали су и Момо Капор⁴⁸ и Ратко Леро.⁴⁹

Најозбиљнија критика Америке је, међутим, исказивана у описима, анализама и осудама неравноправног положаја Афроамериканаца. У већини записа посвећених тој теми отворено се сугерише да је равноправност раса у Америци прокламована политика, али не и реалност. Највећа пажња том проблему посвећена је у *Белешкама из Америке* Владимира Дедијера: *Црнци су далеко од тога да буду равноправни са осталим грађанима САД, како у економском, тако и у политичком погледу*, уз илустрацију коју прати текст: *шеснаест чла-*

⁴³ Исто, 8.

⁴⁴ Т. Куленовић, *Механика флуида*, Сарајево 1987, 101.

⁴⁵ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Београд 1985, 70.

⁴⁶ М. Капор, *Скијам и причам*, Београд 1990, 228.

⁴⁷ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Београд 1985, 38–39.

⁴⁸ *Немојте ни у сну помислити да Њујорчани немају најбоље пријатеље! Имају их. То су кучићи.* (М. Капор, *Скијам и причам*, Београд 1990, 247)

⁴⁹ У САД, иначе, Американци за своје кућне љубимце, кучиће, мачиће, папајаје и грује, појроше годишње преко четвори милијарде старих динара. (R. A. Lero, *Amerikom izduž i popreko*, Београд 1986, 217).

нова породице спавају на четири носеље. Ни зими ни лећи немају покривача. Новине залеђене по дрвеним зидовима треба да сиречавају промају.⁵⁰ Да би подвукао лош положај Афроамериканца, Дедијер додаје: ...у црквама, као и у џозоршићима, бој је увек белац, а ђаволи су црни. Или: Црнци не смеју да иду по џрошоару већ само средином улице куда иде сџока. Такви коментари нису служили само да покажу слабости америчког друштва, већ и да покажу предности и врлине југословенског. Писац путописа *Белешке из Америке* тако цитира Карлтона Моса, Афроамериканца, који каже: *Ја бих ишао у Југославију. То је прва земља, после Совјетској Савеза, која је донела закон о кажњавању расне, националне и верске мржње. ... Народ у Југославији је васићан да не мрзи човека грује расе, човека грује вере...*⁵¹ А југословенску толеранцију поткрепљује примером словеначке девојке коју је упознао, која се забавља с Афроамериканцем. Ако се то упореди са детаљем из путописа Ратка А. Лера: *Проућовао сам много, преко 25 хиљада километара по САД, али никад нисам видео да заједно, иду под руку црни човек и бела жена и обрнућо, шћо се у евројским земљама може видети пошћо по није сћрашно*, још је јаснија позитивна слика Југославије као земље у којој не постоје никакве расне неравноправности.⁵² Описујући једну полицијску интервенцију у парку испред цркве Св. Луис на Флориди, у коме су спавали и Афроамериканци и припадници беле расе, путописац Триво Золак вешто и пластично инсистира на различитом односу полицајаца према Афроамериканцима (*сваки ошћор је био кажњаван ударцима полице*) и белом становништву (*полицајац их је лаћано пробудио и ућозорио их да је забраћено сћавати у шћом парку*), не кријући да заправо сведочи о драстичној расној дискриминацији.⁵³ Да би појачао то своје сведочење, а потом и приказао Југословена у позитивном светлу, он, не либећи се ни ласцивости, на које се иначе ретко наилази у југословенским путописима из тог времена, закључује: *Ја сам се до касно у ноћ дружио са једном лијејом Црнкићом. На крају смо се нашли и у мојој соби у коначишћу 'Франсис'.*⁵⁴ О расној неравноправности у Америци писао је, упечатљиво, и Александар Тишма у путопису *Друјде* из 1969. године, али је, с временом, та проблематика, на којој је Југославија, иначе, систематски инсистирала као један од лидера покрета несврстаности, видно минимализована.

Продубљивање пријатељских односа Југославије и Америке у свим областима, као јасно опредељење југословенске спољне политике, донело је и нови квалитет у југословенским путописима; уз одушевљавање фрижидерима,

⁵⁰ V. Dediјer, *Beleške iz Amerike*, Beograd 1945, 181–183.

⁵¹ Исто, 196.

⁵² R. A. Lero, *Amerikom uzduž i popreko*, Beograd 1986, 99.

⁵³ T. Zolak, *Praznog džepa oko svijeta: preko svih kontinenata*, Kotor 1984, 371.

⁵⁴ Исто, 375.

аутомобилима, облакодерима, радијским апаратима, па и Афроамериканкама, путописци из Југославије могли су, нескривено, нарочито осамдесетих година, величати и америчку демократију, дакле да се о Америци изјашњавају позитивно и у најеминентнијим политичким областима. Пут од потпуне негације демократског обележја америчког друштва у *Белешкама из Америке* Владимира Дедијера из 1945. године, до његове потпуне афирмације – није био ни кратак ни лак, али је ипак успешно пређен. Уз генералне позитивне судове о америчкој демократији, путописци су износили и занимљиве детаље који поткрепљују ту тематику, попут Јурија Густинчића, који описује случај америчког критичара на кога је тадашњи председник Роналд Реган вршио притисак како би о Регановом пријатељу, глумцу, објавио позитивну критику: *Стигидим се збој Вас, јосјодине Председниче, рекао је критичар шефу државе, да би Густинчић закључио да се још једном јоказало да се амерички грађанин не усјучава да са јредседником разјовара као човек са човеком.*⁵⁵ На занимљиве, па и бизарне детаље који поткрепљују оцене о демократским донетима Америке указао је још крајем осамдесетих година и Слободан Нешовић, у путопису *Свијана и сунони*, пишући о ... земљи у којој су дозвољене све мојуге насјраносји, уколико изричијо нису забрањене законом. Тако, ако хојегје, мојегје ићи улицом свакојако одевени, али не и јојјуно наји. Мушкарцу неје нико замерији ако навуче женске хулахој чараје и килоје, а на рамена, рејимо, сјави крајку олињалу бунду какве јрабабе, и јако без јанијалона – шеја. Или, девојка моје ићи малјене јола, ако су јој јокривена само јри „најнеуралјичнија“ месја! И да се за јаквима нико и не осврне, сем јонеки забезекнуји Евројљанин.⁵⁶ Уз позитивне, и све позитивније, ставове о америчкој демократији, поједини аутори су износили и позитивне ставове о америчком гостопримству, чак толико да се то граничило с невероватним: *Био сам изненађен јредусрејљивошију ресјорайера, јер ми је у јојово сваком друјом ресјорану или бару било јонуђено бесјлајно јело.*⁵⁷

У већини светских путописа из Америке Њујорк је, и као мегалополис, и као амерички феномен, и као својеврсна мултиетничка и мултикултурална престоница света – незаобилазна и с много заноса коришћена тема. О Њујорку су писали и скоро сви југословенски путописци који су боравили на америчким просторима, трагајући, најчешће, за одговором на питање да ли је Њујорк права Америка. У путопису Моме Капора *Скијам и јричам* грађанин Северне Дакоте каже: *Како јодносије живој у Њујорку? Никад не бих осјао јамо више од дан-два. Тај јрад је скујио на једном месју све ужасе живоја. То није Америка. ... За сјајновнике који живе ван Њујорка, он јредсјаавља савремену*

⁵⁵ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Beograd 1985, 31.

⁵⁶ S. Nešović, *Svitnja i sutoni*, Zagreb 1976, 256.

⁵⁷ T. Zolak, *Praznog džepa oko svijeta: preko svih kontinentata*, Kotor 1984, 360.

'Согому и Гомору'.⁵⁸ Међутим, Капор не дели мишљење свога саговорника, па записује: *Толико сам љуџа чуо оџрџану сенџенџу да Њујорк – није Америка! да сам љоџово љоверовао у њу. Изџоварају је љодједнако честџо и Евроџљани и Американџи. ... Примеџиџо сам, Американџи не воле Њујорк, баш као џиџо наши љаланџани са сџирахом осџављају своја кола на љрилаџима Беоџраду, љлашеџи се љужве.*⁵⁹ Исти аутор наставља критику оних који не воле (тј. не разумеју) Њујорк, сматрајући их конзервативним.⁶⁰ Упркос критикама, дивљењу, или оспоравању, генерални закључак је био да *ниџде Америка није џако свеобухваџино амерџка* као у Њујорку.⁶¹

И оно што је у Њујорку било, свакако, страно некоме ко долази из једне мирне социјалистичке земље, у југословенским путописима третирано је чешће на позитиван, него на негативан начин: *Млада жена хода наџа са крзном љреко руке ... Њујорџани држе љо сџановима све – џаџуаре, вукове, мајмуне, змије – море змија, и џрад љо љодноси. Неко иде улиџом водеџи на ланџу љаџџку...*⁶² Или: *Њујорк је свеобухваџиан. У џенџру Менхеџна, једном шеџџњом, љролаџник налази класџични и нови рок, диско-рок, љанк-рок. Па онда Баха и Моџарџа свираноџ на флаџџи, кларинеџу, обои, жиџама, клавсену, елекџиро-ниџи, сџаџкеним орџуљама. На следеџем раскрџићу, џрнаџ дочарава амерџчки Јуџ удараџем љо нареџаним меџанам љаџџирима. Неџиџо даље, соло-џџруба. Пролаџи љроџесија белих будџсџа са њиховим моноџоним звонџићима. Пред џенџралном библиџеџком, с леве и десне сџиране камених лавова, свирају џез. ... Слобода је, еџо, оно џиџо свако жели у даџџом љиренуџџку.*⁶³

Нескривену одушевљеност југословенских аутора Њујорком подстакла је највероватније управо његова посебност – он је доживљаван као нешто између Европе и Америке, као град који се разликује од других амерџких градова. Такође је могуће да је југословенске ауторе Њујорк, зато што је сагледаван као место између Европе и Америке, подсећао на Југославију, земљу између Истока и Запада, земљу која се по свему разликовала од осталих социјалистичких земаља, па су имали и додатни мотив да њиме буду задивљени.

За разлику од толико посебног Њујорка, југословенски путописци, и кад су обилазили Америку „уздуж и попреко“, нису издвајали ниједан амерџки град

⁵⁸ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, 74.

⁵⁹ М. Капор, *Сџиџам и љриџам*, Београд 1990, 227.

⁶⁰ *Они* [конзервативни Американџи] *љреџиру, мрзе, џаде се, а у иџџо време љоџајно заведе Њујорку и Њујорџанима – џој Согому и Гомори конџиненџа, љуној блуда, љерверџије, љорноџраџије, неразумљиве умеџности и сумануџих џиџова који имају насџиране идеје у џраду насиља, иде џовек никада није сџуран хоће ли се, и љоред седам брала, љробуџиџи жив.* (Исто)

⁶¹ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Beograd 1985, 100.

⁶² Исто, 81.

⁶³ Исто, 87.

по некој његовој посебности. У њиховим описима, сви градови су исти, а живот у њима је монотон (*Сви су амерички градови исти, сваки има главну улицу, у свакоме је на одређеном месту крчма, пошта, грајстор, што сваком стварица да у очи.*⁶⁴ *Исте брзо склепане куће, исти моштели, исте дројерије, супермаркети.*⁶⁵ *Разгледајући двомилонски Хјустон, нисам се могао отети утиску да су сви амерички градови које сам досад посетио*⁶⁶ *веома слични...*⁶⁷) Мада је стварност, извесно, другачија, и мада, по правилу, сваки град има и „нешто своје“ што други градови немају, југословенским путописцима се, изгледа, чинило да то није битно и да су, издвајајући Њујорк, па и дајући му особине симбола Америке, бар онолико колико је то Кип слободе, постигли жељени ефекат.

Дефинисање сваког „Другог“ носи са собом ризик од стереотипног приказивања. Када би се сабрали најчешћи описи Американаца у југословенским путописима, просечан грађанин Америке био би патријархалан, практичан, вештачки насмејан, усамљен, очајно обучен⁶⁸ и бескрајно би водио рачуна о свом здрављу. У опису Американаца често се критикује и америчка извештаченост: *...Зашто се сваки Американац, чим би посетио јавна личности, толико најбољо смеши? Уз дивљење америчким белим зубима: У Америци сам изненада почео да буљим људима у зубе. Обузе ме зависити. Није раније нисам видео толико белих зуба! ... О, наши кварни европски зуби!...*⁶⁹ Али и „просечност“ се, као и већина других ствари о којима пишу путописци, релативизује: *Просечни Американци су веома патријархални људи. Показују према вама многа више њажње ако сте ожењени, ако имате децу, а још више ако уза се још имате и њихове фотографије. То значи да сте им слични. ... Просечни Американци су исто толико просечни колико и просечни Југословени, просечни колико и други просечни свет, ништа мање просечни од просечних Француза или просечних Руса.*⁷⁰

Динамичност Америке и Американаца такође је један од омиљених мотива у југословенским путописима. Чест натпис испред америчких кућа „for sale“ („на продају“), тумачи се овако: *Јеси, јеси, посетиоцине Европјече, Американац*

⁶⁴ V. Dedijer, *Beleške iz Amerike*, Београд 1945, 12.

⁶⁵ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, 56.

⁶⁶ Као новинар *Svijeta*, Триво Золак је, путујући Америком, обишао Хаваје, Сан Франциско, Лос Анђелес, Дизниленд, Холивуд, Лас Вегас, Феникс, Далас, Хјустон, Њу Орлеанс, Флориду, Атланту, Чикаго, Детроит, Вашингтон и Њујорк.

⁶⁷ T. Zolak, *Praznog džepa oko svijeta: preko svih kontinenta*, Kotor 1984, 367.

⁶⁸ *За европске појмове Њујорчани су очајно одевени! ... Европљанин има утисак да су усјали сувише рано и да су се обукли по мраку ... Њујорчани што не раде намерно: једноставно, они најбоље погледају кроз прозор – ако је киша, навуку кишни манџил, ако је хладно, обуку онолико цемтера колико мисле да је потребно, и још све што заорну мексиканским пономом. Ако их жуље цицелу, иду у пајучама или боси...* (М. Капор, *Скишам и причам*, Београд 1990, 237.)

⁶⁹ Исто, 239.

⁷⁰ Исто, 215.

није традицијама оштерећени јуж везан уз једну једину рођену кућицу: он мијења куће као и кошуље – према пословној потреби.⁷¹ И Александар Тишма у књизи *Другде* уочава ову динамичност, која је за Европљанина ванредна ситуација, а за Американца стил живота: *За мало боље плаћено место од претходној, Американца ће кренути с краја на крај земље, продавши кућу заједно с намештајем, да би тамо купио другу.*⁷² Ни у овим описима нема ни критике, ни дивљења, већ доминира само „Другост“.

У поларизованом свету, у коме је Југославија живела између Истока и Запада, било је тешко дефинисати себе. Таква њена позиција као да је збуњивала или, у најбољем случају, лимитирала путописце при дефинисању сопственог идентитета, те су они себе посматрали и видели на различите начине, али углавном уз избегавање идеолошких одредница: *као што би ми, Балканци*⁷³, *у Европи бисмо то назвали*⁷⁴, *као лукави Европљац, трудим сам се...*⁷⁵, *ми који живимо у Европи, на Медитерану*⁷⁶, *ми њихове озбиљне ствари су прећеране редна релика наших европских,*⁷⁷ *Сваки разговор, њихово са Европљанином [мисли на себе], причавао јој је радост*⁷⁸, *кад је сазнао да сам Југословен...*⁷⁹, *ми, Јуловићи*...⁸⁰ Само један аутор, на једном месту, и то пред само рушење Берлинског зида, помиње своје *источноевропско уметничко искуство*.⁸¹ Судићи према већини (само)карактеризација, у поређењу са Американцима, најлакше је било дефинисати се као Европљанин. Аутори су понекад свој европски идентитет приказивали и виђењем других. У путопису Моме Капора један цезер се, на Капоров одговор на питање одакле је, обраћа целом цезер-клубу: *Јесте ли чули? А знаје ли иде је Југославија? У Европи!*⁸²

Показивање свог „европејства“ Југословенима је, понекад, служило и за показивање извесне супериорности или бар равноправности у односу на остатак света. У књизи *Скијам и причам* њен аутор, вративши се из Америке, у неизбежном кафанском препричавању доживљаја с путовања, закључује са

⁷¹ J. Badalić, *Prašina s puta*, Zagreb 1966, 208.

⁷² A. Tišma, *Drugde*, Beograd 169, 176.

⁷³ J. Gustinčić, *Višespratna Amerika*, Beograd 1985, 98.

⁷⁴ Исто, 118.

⁷⁵ М. Капор, *Скијам и причам*, Београд 1990, 217.

⁷⁶ Исто, 245.

⁷⁷ Т. Куленовић, *Механика флуида*, Сарајево 1987, 119.

⁷⁸ М. Dimić, *Pesnik i zemljotres. Viđenja i putovanja*, Niš 1978, 75.

⁷⁹ Т. Zolak, *Praznog džepa oko svijeta: preko svih kontinenata*, Kotor 1984, 378.

⁸⁰ М. Капор, *Скијам и причам*, Београд 1990, 61.

⁸¹ В. Jelušić, *Okrhak kontinenta*, Zagreb 1988, 15.

⁸² М. Капор, *Скијам и причам*, Београд 1990, 242.

друштвом да Американци, ипак, имају 'комплекс Европе'. А ми смо, зна се, у Европи! Значи, они имају комплекс и од нас.⁸³

Извесна доследност југословенских путописаца у Америци да себе идентификују са Европљанима изостаје. Међутим, када треба да идентификују сународнике, емигранте, којима, по правилу, дају „локалније“ обележје. Човек који у Америци, у дворишту, гаји јагањце и јарце и *по неки поји заклопе по једној брава и сиваи ја на ражањ, да ја жеља мене...*⁸⁴ за путописца није Европљанин, није ни Југословен, није чак ни Србин или Хрват, већ је „само“ Херцеговац, описан гротескније од Американаца, чак и оних с хула-хоп чарапама. Понекад се јавља и извесна доза ироније и самокритике: *У Америци ми недосијају само две сивари: наше новине и бурек са сиром. Или: Дође један шренушак у NY кад вам дојаде и најукуснији сивекови, печурке, екенишке њловке на бамбусовим младицама, хамбургери и вирише, и кад пожелитије обичан српски њасуљ са сувим ребрима.*⁸⁵

* * *

Путописи југословенских аутора о Америци, од првих с ригидним критичким ставовима, до каснијих, са више елемената благонаклоности, углавном, на коректан начин, у неким случајевима чак и репрезентативно, афирмишу књижевни жанр коме припадају, али су неупоредиво значајнији и вреднији због непосредних или посредних политичких, идеолошких и историографских одраза у њима. Ти путописи су, наиме, и када то није чињено експлицитно, осветлили југословенску позицију у Хладном рату, позицију у којој Америка Југославији није била ни непријатељ, ни пријатељ. И Америка и Американци, судећи по југословенским путописцима, били су, пре свега, „Други“. Такав приступ је, када је реч о ауторима из Гвоздене завесе, био и својеврсни подухват, можда и са далекосежним последицама. Ако је Владимир Дедијер у *Белешкама из Америке* из 1945. године „едуковао“ грађане Југославије да на Америку гледају крајње негативно, онда су исте те грађане путописци из осамдесетих година „едуковали“ у обрнутом смеру. У идеолошким слојевима југословенских путописа о Америци занимљив је, на свој начин, и недостатак националног или регионалног идентитета аутора; њихов идентитет је европски, чиме као да су аутори хтели да избегну било какво идеолошко сврставање или опредељивање.

Пишући о Америци, југословенски путописци су, заправо, писали о Западу, о капитализму, о свету који је за званичну политику њихове земље био лошији део цивилизације, а то су чинили лагано, али неповратно померајући

⁸³ Исто, 249.

⁸⁴ V. Dedijer, *Beleške iz Amerike*, Београд 1945.

⁸⁵ М. Капор, *Скијам и њричам*, Београд 1990, 213, 244.

праг толеранције према идеолошким и политичким противницима или неистомишљеницима. У већини југословенских путописа из Америке, изузимајући један, написан на почетку Хладног рата, нема идеја својствених социјалистичким друштвима, саопштаваних у другим социјалистичким земљама, или су, где их има, прикривене. Док су совјетски путописци, рецимо, ватрено поручивали да знају шта ће са совјетским друштвом бити и после педесет година, антиципирајући успон, а не распад СССР, југословенски путописци су, у том погледу, остали уздржани.

Читајући југословенске путописе о Америци у времену када су настајали, читалац је у њима тражио, налазио, упознавао и доживљавао Америку, што и јесте прави учинак класичне путописне прозе; данашњи читалац тих текстова у њима ће, међутим, тражити, налазити, упознавати, па и доживљавати Југославију и прохујалу југословенску стварност, што југословенским путописима о Америци даје и додатну, специфичну, вредност.

Summary

Radina Vučetić

America in Yugoslav travel writings. A look through the Iron Curtain

The period 1945–1989 was a period of the Cold War and a strict division into two blocs in which Yugoslavia had a specific role being itself between East and West. Looking at America through the Iron Curtain was the need of the Yugoslav people in order to see the „other“ side – to see at first the ally, than the enemy, and finally the partner.

Travel writings from America can help us understand how the political relations between Yugoslavia and America were changing during the period 1945–1989. America was perceived at the end of the WWII in one way, and in the other way in the fifties, after the split with the Soviet Union, as well as later when America became omnipresent in different fields of Yugoslav life. Seeing, thinking and writing about America was a way of looking at the Other, but also a way of creation of Self-identity, because seeing and understanding America was the way of seeing and understanding Yugoslav place in a polarized world.